

УДК 347.51

Наталія Старікова,*аспірант кафедри цивільного права та процесу факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПІДСТАВИ ТА УМОВИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ ЗАСТОСУВАННЯ ДОПОМІЖНИХ РЕПРОДУКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті розглянуто доктринальні підходи до понять «підстава цивільно-правової відповідальності», «умови цивільно-правової відповідальності». Автором зроблено висновок про те, що підставою довірливої цивільно-правової відповідальності у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій є невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків сторонами договорів, що опосередковують відносини у сфері допоміжних репродуктивних технологій (договору сурогатного материнства, договору про надання репродуктивних послуг та інших). Зроблено також висновок про те, що у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій пріоритетною є договірна цивільно-правова відповідальність, однак можлива і деліктна цивільно-правова відповідальність.

Ключові слова: підстава відповідальності, умови відповідальності, цивільно-правова відповідальність, невиконання договору, неналежне виконання договору, договір сурогатного материнства, договір про надання репродуктивних послуг, делікт.

Постановка проблеми. За підрахунками Всесвітньої організації охорони здоров'я, у будь-якій країні існує приблизно 10 % безплідних подружніх пар, в Україні ж це приблизно 1 млн. У 55-65 % випадків причиною безпліддя подружжя є стан здоров'я жінки, в 45-55 % – чоловіка, подеколи мають місце порушення репродуктивної функції в обох партнерів [1, с. 61]. Правове регулювання відносин у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні здійснюється наказом Міністерства охорони здоров'я України № 787 від 9 вересня 2013 р. «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» [2] (далі за текстом – Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні), який у п. 1.2. визначає допоміжні репродуктивні технології як методи лікування безпліддя, за яких маніпуляції з репродуктивними клітинами, окремі або всі етапи підготовки репродуктивних клітин, процеси запліднення і розвитку ембріонів до перенесення їх у матку пацієнтки здійснюються в умовах *in vitro*; *in vitro* –техніка виконання експерименту чи інших маніпуляцій у спеціальному лабораторному посуді або у контрольному середовищі поза живим організмом. Проте ні Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, ні жоден інший нормативно-правовий акт не встановлює особливостей цивільно-правової відповідальності у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій (далі за текстом – ДРТ), що є вкрай важливим для забезпечення захисту прав учасників ДРТ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Проблемні питання цивільно-правової відповідальності у сфері застосування ДРТ розглядалися в роботах А. С. Коломієць [3; 4], Ю. В. Коренги [5], проте ці дослідження стосувалися тільки цивільно-правової відпо-

відальності за порушення договору сурогатного материнства. Підстави та умови цивільно-правової відповідальності за завдання шкоди учасникам ДРТ за межами договірних відносин залишалися поза увагою правників.

Постановка завдання. Метою цієї статті є визначення підстав та умов цивільно-правової відповідальності у сфері застосування ДРТ для забезпечення ефективного захисту прав учасників відносин із застосування ДРТ.

Виклад основного матеріалу дослідження. У правничій літературі питання про визначення підстав та умов цивільно-правової відповідальності тривалий час привертає до себе увагу. С. С. Алексєєв зазначав, що фактичною підставою юридичної відповідальності (за самої загальної характеристики) є правопорушення – винне, соціально шкідливе діяння деліктоздатної особи... Фактична підстава юридичної відповідальності створює значне число життєвих фактів, ядром яких є правопорушення. Ці життєві факти об'єднуються у дві основні ланки: а) склад правопорушення, б) правозастосовний акт [6, с. 382-383]. О. С. Йоффе також підставою відповідальності вважав правопорушення. На його думку, правопорушення викликає правоохоронні відносини між особою, яка його скоїла, і тим, перед ким порушник повинен нести відповідальність. Сама ж відповідальність настає лише тоді, коли в установленому порядку (через судові та інші юрисдикційні органи й у відповідних випадках – за домовленістю сторін) будуть визначені конкретні юридичні форми майнових або особистих позбавлень для порушника (обов'язок відшкодувати шкоду, сплатити штраф тощо) [7, с. 96].

Натомість Г. К. Матвеев зауважував, що склад цивільного правопорушення розглядається як сукупність визначених ознак правопорушення, що характеризує його як достатню підставу відповідальності [8, с. 6].

В. П. Грибанов відзначав, що необхідно розрізнити загальні, типові умови цивільно-правової відповідальності, які властиві всім або більшості випадків, і спеціальні умови відповідальності, які властиві лише окремим випадкам або окремим видам цивільних правопорушень. Специфічні для того чи іншого конкретного випадку умови відповідальності мають ту особливість, що вони, як правило, є лише конкретизацією загальних умов цивільно-правової відповідальності стосовно обставин конкретної справи. Тому під складом цивільного правопорушення слід розуміти сукупність загальних, типових умов, наявність яких необхідна для покладення відповідальності на порушника цивільних прав і обов'язків і котрі в різних поєднаннях трапляються у будь-якому цивільному правопорушенні... Ці умови такі: а) наявність прав та обов'язків, порушення яких тягне за собою покладення на їх порушника цивільно-правової відповідальності; б) протиправне порушення особою покладених на неї обов'язків і суб'єктивних прав інших осіб; в) наявність шкоди або збитків, завданих протиправною поведінкою правопорушника; г) наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою правопорушника та шкідливими наслідками, які настали; д) наявність вини правопорушника [9, с. 318-319].

В юридичній літературі зазначається, що на відміну від підстав як фактів, передбачених законом і породжуючих відповідне цивільно-правове явище (зобов'язання з відшкодування завданої шкоди), умовами визнаються ознаки, якими ці підстави характеризуються і які впливають із закону. До загальних умов виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди належать: а) шкода; б) протиправність поведінки завдавача шкоди; в) наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою правопорушника та її результатом – шкодою; г) вина завдавача шкоди [10, с. 728]. На думку І. С. Каззафарової, необхідно визнати, що юридична конструкція складу правопорушення є чужорідною для цивільного права, відмовитись від неї і говорити про традиційні «умови цивільно-правової відповідальності». Це буде не тільки правильним, але й корисним, оскільки штучне поширення кримінально-правового вчення про склад злочину на цивільно-правову сферу не лише завдало істотної шкоди дослідженню проблем цивільно-правової відповідальності, але й призвело до того, що була порушена принципова межа між публічним і приватним правом. Крім того, якщо ми будемо говорити саме про умови цивільно-правової відповідальності, цілком логічним буде і визначення умов звільнення від цивільно-правової відповідальності [11, с. 218].

Вважаємо, що науковий підхід, згідно з яким підставою цивільно-правової відповідальності є наявність у діянні особи складу цивільного правопорушення, повинен бути збережений і щодо підстави цивільно-правової відповідальності у сфері застосування ДРТ, оскільки саме склад правопорушення характеризує суб'єкта, об'єкт правопорушення, його суб'єктивну та об'єктивну сторони. Загальними

умовами цивільно-правової відповідальності у сфері застосування ДРТ є: а) шкода; б) протиправність поведінки завдавача шкоди; в) наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою правопорушника та її результатом – шкодою; г) вина завдавача шкоди.

Застосування методик лікування безпліддя здійснюється за різними схемами оформлення відносин залежно від застосовуваної методики. Саме правове оформлення відносин між учасниками ДРТ і впливає на визначення підстав та умов цивільно-правової відповідальності в цій сфері. Пункт 6.11. Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні передбачає, що одним з документів, необхідних для проведення сурогатного материнства, з боку подружжя, в інтересах якого здійснюється сурогатне материнство, є нотаріально посвідчена копія письмового спільного договору між сурогатною матір'ю і жінкою (чоловіком) або подружжям. Договірні відносини між учасниками ДРТ можуть оформлюватися й іншими договорами, зокрема договором про надання репродуктивних послуг, договором про надання медичних послуг у сфері ДРТ тощо. Усі ці договори є різновидом договору про надання послуг. Отже, за наявності договірних відносин між учасниками ДРТ йдеться й про договірну цивільно-правову відповідальність у сфері застосування ДРТ, яка є, безумовно, пріоритетною, оскільки надає можливість учасникам відносин із застосування ДРТ передбачити такі форми цивільно-правової відповідальності, які б ефективно захищали їхні права у разі невиконання договору або його неналежного виконання.

Так, згідно зі ст. 610 ЦК України порушенням зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання). Стаття 611 ЦК України передбачає, що в разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема: 1) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору; 2) зміна умов зобов'язання; 3) сплата неустойки; 4) відшкодування збитків та моральної шкоди. Отже, якщо обсяг, форми цивільно-правової відповідальності визначаються, перш за все, договорами, які опосередковують відносини у сфері застосування ДРТ, зокрема договором сурогатного материнства, то підставою цивільно-правової відповідальності є невиконання або неналежне виконання договору сурогатного материнства або договору про виношування дитини, договору про надання послуг у сфері ДРТ тощо.

С. В. Антонов зазначає, що у розгляді спорів, пов'язаних із шкодою здоров'ю чи претензіями щодо належності наданих платних медичних послуг, необхідно спочатку встановити, чи є взагалі факт встановлення договірних обов'язків між сторонами, його умови, факт невиконання або неналежного виконання обов'язку, і тільки на цій підставі приймати рішення про можливість застосування того чи іншого виду відпові-

дальності. Причому підставою для покладання договірної відповідальності буде невиконання або неналежне виконання стороною договору окремих обов'язків із надання медичних послуг (неякісне надання послуги, застосування невідомих медичній науці методів, відсутність медичної техніки тощо) за відсутності шкоди здоров'ю [12, с. 123-124]. Підтримуючи в цілому зазначену позицію, навряд чи можна погодитися з точкою зору С. В. Антонова, що за наявності договору між учасниками відносин із надання медичних послуг, у тому числі й послуг у сфері ДРТ, договірна відповідальність настає лише у разі порушення договору, але за відсутності шкоди здоров'ю. Саме порушення договору про надання медичних послуг, у тому числі й послуг у сфері ДРТ, може призвести до настання таких негативних наслідків, як ушкодження здоров'я однієї зі сторін, наприклад сурогатної матері. Причому може статися так, що саме сурогатна мати є особою, яка завдала шкоди своєму здоров'ю невиконанням обов'язків за договором сурогатного материнства, тим самим сурогатна мати буде нести договірну цивільно-правову відповідальність перед замовником – подружжям або чоловіком (жінкою), які надають свій генетичний матеріал.

Так, на думку А. С. Коломієць, сурогатна мати може бути притягнута до цивільно-правової відповідальності за умисне перешкоджання проходженню нею обумовлених у договорі процедур, оглядів і аналізів; за недотримання приписів лікарів; за недотримання умов проживання, харчування та режиму дня, а також інших умов, що стосуються життя сурогатної матері під час вагітності, що були обумовлені в договорі; за необгрунтоване зхилення свого життя до небезпеки; за умисне сподіяння шкоди своєму здоров'ю, якщо це могло спричинити негативні наслідки для дитини; за дачу завідомо неправдивої інформації про себе; за розголошення конфіденційної інформації. Генетичні батьки також можуть бути залучені до цивільно-правової відповідальності за несвоєчасну оплату послуг сурогатної матері; за відмову від визнання дитини своєю; за дачу завідомо неправдивої інформації; за розголошення конфіденційної інформації; за незабезпечення зазначених у договорі умов проживання і харчування сурогатної матері [4].

Згідно з п. 1.8. Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні питання про застосування методик ДРТ вирішується після оформлення заяви пацієнта/пацієнтів щодо застосування допоміжних репродуктивних технологій, медичного огляду та відповідного обстеження. Отже, законодавець допускає можливість застосування ДРТ на підставі заяви пацієнта/пацієнтів, відповідно, за відсутності укладеного договору про застосування ДРТ, оскільки подання заяви про застосування ДРТ є одностороннім правочином – діями однієї сторони, на якій може виступати одна особа (пацієнт) або кілька осіб (пацієнти). У такому разі, якщо при застосуванні ДРТ буде завдано шкоду учасникам ДРТ, то цивільно-правова відповідальність матиме деліктний характер.

С. В. Антонов зазначає, що відповідальність медичних закладів чи медичних працівників (приватних підприємців) за заподіяння шкоди здоров'ю пацієнта має деліктний характер. Однак до правопорушників можливе застосування договірної відповідальності, якщо її розмір більший за той, що передбачений законом. Критерієм розмежування деліктної та договірної відповідальності у медичній сфері є факт заподіяння шкоди абсолютно захищеному благу особистості – здоров'ю. Укладений з пацієнтом договір про надання медичних послуг не може зменшити відповідальність медичного закладу (приватно практикуючого лікаря) у разі заподіяння шкоди здоров'ю. Договори про надання платних медичних послуг повинні враховувати споживчі властивості таких послуг (передусім, стосовно сутності та безпеки втручання). Без зазначення у договорі таких особливостей, як ступінь виліковності хвороби, міра ризикованості методу медичного втручання та за відсутності належного інформування пацієнта, наявності його згоди на застосування цих методів, відповідальність послугодавця матиме виключно деліктний характер [12, с. 124-125]. А. М. Савицька зауважувала, що структуру цивільного правопорушення як фактичної підстави деліктної відповідальності лікувального закладу утворюють: 1) шкода; 2) правовий зв'язок у формі трудових відносин (відносин служби) медичного працівника з лікувальним закладом; 3) протиправність поведінки в формі невиконання або неналежного виконання трудових обов'язків; 4) причинний зв'язок між шкодою і протиправною поведінкою; 5) вина [13, с. 53].

Про деліктну відповідальність варто говорити і в разі, якщо шкода завдана учасникам відносин щодо застосування ДРТ незаконними діями або бездіяльністю з боку третіх осіб, наприклад, якщо переривання вагітності, яка була результатом застосування ДРТ, виникло внаслідок дорожньо-транспортної пригоди. Загальними умовами деліктної цивільно-правової відповідальності у сфері застосування ДРТ є: а) шкода; б) протиправність поведінки завдавача шкоди; в) наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою правопорушника та її результатом – шкодою; г) вина завдавача шкоди.

Особливого значення у процесі правозастосування набуває питання визначення вини особи у завданні шкоди учасникам відносин із застосування ДРТ. Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні в п. 1.4. передбачає, що ДРТ повинні застосовуватись у закладах охорони здоров'я, що мають ліцензію на впровадження господарської діяльності з медичної практики, відповідне оснащення та обладнання. Для закладів охорони здоров'я, що здійснюють діяльність з медичної практики понад два роки, також необхідна наявність акредитаційного сертифіката. Насамперед, виникають проблемні питання зі встановлення вини закладу охорони здоров'я.

Розглядаючи питання щодо вини юридичної особи, Г. К. Матвеев зазначав, що винуват

тість юридичної особи складається з провин осіб, які становлять юридичну особу і які організують її діяльність. Але винуватість юридичної особи не є простою сумою індивідуальних провин. Подібно до того, як колективна воля юридичної особи не зводиться механічно до суми індивідуальних волей, а являє собою нову якість, так і вина підприємства, установи та організації якісно відмінна від своїх складників. Це особливо вина колективу, оскільки психологічним змістом її служить порочна воля (і свідомість) учасників цього колективу, а не окремих індивідуумів, які здійснюють свою діяльність незалежно від колективу або поза зв'язком зі своїми службовими обов'язками [14, с. 216]. В. Д. Примак слушно зауважує, що у разі вчинення протиправних дій органами юридичної особи, її працівниками та учасниками (у передбачених законом випадках) зазначені дії вважаються власними її діями з огляду на включення зазначених органів і осіб до організаційної єдності юридичної особи. За аналогією з моделлю цивільно-правової відповідальності юридичної особи за дії її органу побудована й можлива відповідальність юридичної особи за дії своїх учасників, оскільки у такому разі учасник юридичної особи як такий виконує функції органу юридичної особи щодо безпосередньої реалізації її цивільної правоздатності [15, с. 99]. Отже, вина закладу охорони здоров'я полягає у винній поведінці працівників цього закладу. При цьому варто зауважити, якщо при застосуванні ДРТ здійснювалась діяльність, що підпадає під ознаки джерела підвищеної небезпеки, наприклад, пов'язана з використанням певних речовин (при проведенні аналізів тощо), що створюють підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб, то цивільно-правова відповідальність закладу охорони здоров'я настає незалежно від вини за правилами п. 1 ч. 2 ст. 1167, ст. 1187 ЦК України як відповідальність за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки.

Висновки

Таким чином, якщо був укладений у письмовій формі договір про надання послуг у сфері ДРТ та порушення полягає в невиконанні або неналежному виконанні обов'язків за таким договором, то цивільно-правова відповідальність у сфері застосування ДРТ буде мати договірний характер. Підставою цивільно-правової відповідальності у цьому разі є невиконання або неналежне виконання договору сурогатного материнства або договору про виношування дитини, договору про надання послуг у сфері ДРТ тощо. Якщо договір про надання послуг у сфері ДРТ не укладався, а надання медичної допомоги здійснювалося на підставі заяви пацієнта про застосування ДРТ і в ході застосування ДРТ було завдано шкоди здоров'ю пацієнта або іншої шкоди (розголошення конфіденційної інформації щодо застосування методик ДРТ), то відшкодування шкоди в такому разі буде здійснюватися за правилами деліктної відповідаль-

ності. Загальними умовами деліктної цивільно-правової відповідальності у сфері застосування ДРТ є: а) шкода; б) протиправність поведінки завдавача шкоди; в) наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою правопорушника та її результатом – шкодою; г) вина завдавача шкоди. Подальше дослідження проблемних питань цивільно-правової відповідальності у сфері застосування ДРТ сприятиме підвищенню ефективності захисту прав учасників відносин із застосування ДРТ.

Список використаних джерел:

1. Державна доповідь про стан сімей та шляхи реалізації державної політики з питань сім'ї за підсумками 2014-2015 років. – Київ: Мін-во соціальної політики України, Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2016. – 135 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.msp.gov.ua/timeline/?t=17&from=&ti ll=&g=154#tagpanel>.
2. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 9 вересня 2013 р. № 787 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 82. – Ст. 3064.
3. Коломієць А. С. Договірна цивільно-правова відповідальність за неналежне надання послуг сурогатного материнства / А. С. Коломієць // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Правознавство. – 2014. – Т. 19. Вип. 1 (22). – С. 46–50.
4. Коломієць А. С. Основи наступлення громадянсько-правової відповідальності по договору сурогатного материнства / А. С. Коломієць // Електронний научний журнал «Наука. Общество. Государство». 2013. – № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://esj.pnzgu.ru/files/esj.pnzgu.ru/kolomiets_as_13_4_15.pdf.
5. Коренга Ю. В. Відповідальність за договором сурогатного материнства / Ю. В. Коренга // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 5. – С. 53–58.
6. Алексеев С. С. Собрание сочинений : в 10-ти т. [+Справоч. том] / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 2010. – Том 3: Проблемы теории права: курс лекцій. – 781 с.
7. Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1975. – 880 с.
8. Матвеев Г. К. Основания гражданско-правовой ответственности / Г. К. Матвеев. – М. : Юридическая литература, 1970. – 312 с.
9. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов. – М. : Статут, 2001. – 411 с.
10. Цивільне право: підручник : у 2-х т. / [В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін.]; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатеевої, В. Л. Яроцького. – Х. : Право, 2011. – Т. 2. – 816 с.
11. Канзафарова І. С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні : дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес сімейне право міжнародне приватне право» / Канзафарова Ілона Станіславівна. – Київ, 2007. – 453 с.
12. Антонов С. В. Цивільно-правова відповідальність за заподіяння шкоди здоров'ю при надан-

ні платних медичних послуг : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес сімейне право міжнародне приватне право» / Антонов Сергій Володимирович. – Київ, 2006. – 206 с.

13. Савицька А. Н. Возмещение ущерба, причиненного ненадлежащим врачеванием / А. Н. Савицькая. – Львов : Изд-во при ЛГУ Издательского объединения «Вища школа», 1982. – 195 с.

В статье рассмотрены доктринальные подходы к понятиям «основание гражданско-правовой ответственности», «условия гражданско-правовой ответственности». Автором сделан вывод о том, что основанием договорной гражданско-правовой ответственности в сфере применения вспомогательных репродуктивных технологий является неисполнение или ненадлежащее исполнение своих обязанностей сторонами договоров, которые опосредуют отношения в сфере вспомогательных репродуктивных технологий (договора суррогатного материнства, договора о предоставлении репродуктивных услуг и других). Сделан также вывод о том, что в сфере применения вспомогательных репродуктивных технологий приоритетной является договорная гражданско-правовая ответственность, однако возможна и деликтная гражданско-правовая ответственность.

Ключевые слова: основание ответственности, условия ответственности, гражданско-правовая ответственность, неисполнение договора, ненадлежащее исполнение договора, договор суррогатного материнства, договор о предоставлении репродуктивных услуг, деликт.

The author of the article has studied the doctrinal approaches to the concepts of “the grounds of civil and legal liability”, “the conditions of civil and legal liability”. The author has concluded that the ground for the contractual civil and legal liability in the sphere of applying accessory reproductive technologies is the failure or improper performance of their duties by the parties to contracts that mediate relations in the sphere of accessory reproductive technologies (surrogate agreement, agreement on reproductive services provision and others). The author has concluded that the contractual civil and legal liability is the priority in the sphere of applying accessory reproductive technologies, but the tort civil and liability is also possible.

Key words: grounds of liability, conditions of liability, civil and legal liability, failure to perform the contract, improper performance of the contract, surrogate agreement, agreement on reproductive services provision, tort.

